

Tótfalusi Kis Miklós helyesirási újításai.*)

A magyar művelődés-történet e kiváló alakjának életével foglalkozva, a rendelkezésre álló nagyon csekély és egyoldalú adatok miatt különösen egy körülmény az, a mi a kutatót, éppen titokszerűségénél fogva, csábítja és ingerli. Mi az oka annak, hogy midőn Tótfalusi az egész művelt világ magasztalásának és elragadtatásának khórusától kísérve Erdélybe érkezik, itt csak gúnyolódókra és ellenségekre talál? Honnan van, hogy ellenfelei oly elkeseredett harcot folytatnak vele szemben, melynek végcélja gyanánt nem elégsznek meg az egyén elpusztításával, hanem művei megsemmisítését is kimondják, hogy az utókor számára egyetlen tény se maradjon fenn, a mely a Tótfalusi létezéséről és szerepléséről tanuskodhatnék? . . . Miért van az, hogy a legkicsinyesebb eszközöktől, hírhordástól, rágalmazástól, pletykától, árulkodástól, úton-útfélen folytatott intrikáktól sem riadnak vissza, csakhogy lehetetlenné tegyék s az egyesek részéről netalán nyilvánuló legcsekélyebb rokonszenvet is elfordítsák tőle? Hiszen úgyszólván egy egész társadalom ilyen mértékű hajszája egyetlen emberrel szemben, majdnem példátlanak mondható.

Ha az egykorú irodalmat kutatjuk, nem találunk művet, a mely erről felvilágosíthatna. Páriz-Pápai az „Erdélyi Féniksz“-ben, Bod Péter „A szent bibliának historiájá“-ban és a „Smyrnai szent Polycarpus“-ban keresztül síklanak a dolgon s csak a tényt említik meg, a nélkül, hogy részletezni próbálnák. Benkő is csak érinti viszontagságait s annyit mond róluk a „Transilvania“ II-ik kötetének 325-ik lapján, hogy „post reditum in Transilvaniam, *inter varia vitae fata*, multis Patriam libris beavit.“

*) Részlet egy nagyobb tanulmányból.

A valóságnak legmegfelelőbb és egyszersmind legtárgyilagossabb ítéletet bizonyosan Enyedi István nagy-enyedi theol. professornál olvashatnók, a kinek fölötté elmondott halotti prédikácziója, az akkori idők szokása szerint, majdnem egy kis kötetet tesz. Azonban az illető beszédnek a Tótfalusira vonatkozó része úgy a kolozsvári ref. kollégium, mint az erd. muzeum példányaiból ki van szakítva, még pedig hitem szerint szándékosan. Ez abból következtethető, hogy az erd. muzeum példánya a gr. Kemény József gyűjteményéből került s az általa nagy gonddal felkutatott és egybeállított „Halotti beszédek Tára“-nak XIX-ik kötetében foglaltatik, több egészen teljes halotti prédikácziók társaságában. Kemény Józsefről pedig, a ki évek hosszú során át rendszeresen gyűjtötte és gondosan beköttette a halotti beszédeket, nem lehet fölteni, hogy mindent el ne követett volna, e csonka példány kiegészítésére vagy pótlására, ha ugyan teljesen épét kaphatott volna valahol. Ez minden utánjárásom mellett még eddig nekem sem sikerült. Fölötté gyanus körülmény az is, hogy mindkét említett példány a 34-ik lapon kezdve van megcsonkítva, a mely így végződik: „Eddig vagyon az én tanításom, a felvött Leczkéből.“ Erre szokás szerint az alkalmi körülmény tárgyalása (itt tehát Tótfalusi élete) következnek s a lap alján ott is van a következő lap két kezdő szava: „A mi . . .“ de a többi részlet megsemmisítettett. A szándékosságot még valószínűbbé teszi az, hogy Enyedi István jóakarója és pártfogója volt Tótfalusinak s így bizonyosan bővebben kiterjeszkedett életének és küzdelmeinek azon részleteire is, a melyeket többi kortársai elhallgatnak, vagy csak alig érintenek.

Pusztán csak a rendelkezésre álló csekély számú adatokra s az egykornak véletlenül elejtett szavaira és célzásaira támaszkodhatván tehát, arról győződtem meg, hogy Tótfalusi és tudományfoglalkozó kortársai legnagyobb részének egymástól való idegenkedése még arra az időre vihető vissza, mikor az amsterdami biblia még csak készülőképben volt.

Tudjuk, hogy Tótfalusi a „status“ és az egyház megbízásából ment külföldre azon utasítással, hogy az Amsterdamban nyomtatandó új biblia-kiadás korrekturáját végezze. E bibliának közköltésen kell vala megjelennie s e célra némi adakozások már be is folytak. Az ország és a nagy közönség legalább így tudta a dolgot, mert

azon nemes elhatározásról, hogy az egész bibliát a saját költségén és a saját maga metszette betűkkel nyomassa ki, továbbá emberfeletti szorgalmáról és roppant sikereiről, legfeljebb csak Páriz-Pápai és egy néhány bizalmasabb embere tudhattak.

A dolog tehát 1683. táján úgy állott, hogy az erdélyiek a magokénak hitték a készülőfélben levő bibliát s Tótfalusiban csak a saját költségükön künn időző korrektort látták. Tótfalusi ellenben már czélja felé közeledett és minden segély nélkül, önállóan nyomtatta a bibliát, roppant utánjárással pótolgatván a Károlyi-féle fordítás hiányait s helyesírás tekintetében is a maga elveit követvén. A korrekturánál az Amsterdamban levő magyar ifjak közül is felhasználott egynehányat, a kik, midőn hazakerültek, elbeszélték, hogy milyen újításokat eszközöl Tótfalusi a biblia szövegén. A hir, a mint terjedt, rövid időn azzá nőtte ki magát, hogy Tótfalusi *meghamisítja* a bibliát. Így lehet megérteni a hatalmas Teleki Mihály kifakadását Tótfalusi ellen: *Azt az embert a tengerbe kéne vetni a bibliájával együtt*; valamint az államnak és a ref. egyháznak azon intézkedését is, hogy rögtön egy biztost küldenek fel Amsterdamba, a ki a dolgoknak végére járván, Tótfalusit a további munkálkodásban megátolja.

E körülmény egyszersmind azon korábbi föltevésünket is igazolja, hogy az állam és a ref. egyház még jogot formált az amsterdami bibliához. Kétségkívül a biztost is ez a tudat bátorítá föl, hogy magát az amsterdami konzisztoriumot is összegyűjtse Tótfalusi ellen és ez elébe terjeszsze vádjait. A dolog akkora feltűnést keltett, hogy még a korrektorságban segédkező magyar ifjak is az egész nyomtatás abbanhagyására akarták rábeszélni Tótfalusit. Ő azonban meg lévén győződve törekvéseinek tisztaságáról és bizván erejében és tehetségében, bátran felelte a konzisztorium előtt: *Si totus mihi Mundus se opponat, ego me toti Mundo opponam; nec desistam, dum spiritus hos reget artus. Minthogy tudom, hogy Istenemmel kezdettem, az Istenemnek indításából és benne ő Felsege segít olyan láthatóképpen engemet.*¹⁾

¹⁾ M. Tótfalusi K. Miklósnak, maga személyének, életének és különös Tselekedeteinek Mentsége stb. Kolozsvárott 1698. Esztend. A kolozsvári ref. kollégium Tséri Verestói György püspök által kéziratilag kiegészített példánya lapszámok nélkül.

Ez erélyes föllépésre a dolog — úgy látszik — annyiban marad, legalább folytatásának semmi nyomára sem akadtam. Tótfalusi gyarapodik hírben, névben, vagyonban és mint nyomdász, az egész világon a legkeresettebb lesz. A hazamenetel s otthon nemzetének és felekezetének a páratlan szépségü bibliával való megajándékozása úgy lebeg előtte, mint egy távoli ábrándkép, a melynek megvalósítására nem kimél sem pénzt, sem fáradságot s a melyért feláldozza jövőjét és kecsegtető kilátásait. Sikereiről Erdélybe is eljut egy-egy hír, a hol az ellenségeskedés látszólag megszűnt ugyan vele szemben, de a rossz érzés, vegyülve egy kis irigykedéssel, sokak szívében ott lappangott¹⁾ s csak a kedvező alkalomra várt, hogy kitörhessen.

Ez alkalmat meg is adták részben a körülmények s részben — ezek befolyása alatt — Tótfalusi maga.

Mikor ugyanis — a saját erején elvégzett óriási munka által önbecsérzetében emelkedve s nagy sikerei és világhíre következtében egy kissé elkényeztetve 1690-ben ²⁾ visszajön: itthon egészen más viszonyokat talál, mint a minőket elhagyott. I. Apaffi Mihály t. i. ez évben hal meg s ugyanekkor Erdély is elveszti önállóságát. Az osztrákok bejövetelével nemcsak a politikai, hanem a társadalmi élet is átalakúl. A régi intézmények iránt megszűnik a kegyelet s a Bécsből sugalmazott kormányzási rendszer egyik főelve az, hogy a mult, ha csak lehet, emlékeiben is megsemmisíttessék. Bethlen Miklós szomoruan panaszolja, hogy a fejedelemszony gyulafehérvári lakóházait, az „audentiás vagy bokályos palotát“ előbb Tavonat, utóbb pedig gróf Seau császári biztosok lakják — „s a bokályos házban, a hol a fejedelemnek majestasa volt... gróf Seauné vajas, tejes polcza lön“.³⁾ Apor Péter is az egyszerűbb, patriárchálisabb multat varázsolja vissza „Metamorphosis Transylvaniae“-jában, hogy maga-magával is elfeledtesse a jelen politikai és társadalmi újításait. Még a császárpárti Cserei Mihály sem állhatja meg, hogy ezek miatt olykor-olykor föl ne sóhajtson.

Természetes, hogy e körülmények az egyes egyénekre s az ál-

¹⁾ A sztt. Bibliának Historiája etc Bod Péter. Szebenben 1748. 164. l.

²⁾ Bod Péter. „Smyrnai Szt. Polycarpus“ 153. l.

³⁾ Gr. Bethlen M. Őnéletleírása. Kiadta Szalay László II. k. 182. l.

talános hangulatra és szellemre is befolyással voltak — s ki vehette volna e változásokat jobban észre, mint épen Tótfalusi, midőn tiz évi távollét után újból megérkezik Erdélybe, lelkében ugyanazon ideákkal, a melyekkel 1680-ban eltávozott.

Azt hiszem, hogy ez nagyon sokat megmagyaráz magaviseletének ellenségei által szemére vetett némely túlságaiból.

Most azonban csak a főkérdést tartva szem előtt, bizonyos, hogy az itthoni viszonyok a legnagyobb mértékben kedvezőtlenek valának reá és terveire nézve.

Mikor ugyanis Hollandiába ment, független országot és kálvinista hitű fejedelmet hagyott Erdélyben, a mely hit bátran volt államvallásnak nevezhető. Visszajövelekor a fejedelem meghal; az ország idegen uralom alá kerül s a vallás, a melynek érdekében küzdött és munkált, többé már nem az államfő és az állam valása. Midőn eltávozott, egy ország érdeklődése kísérte s a theologiai tudományok és biblia-ismeret annyira hozzá tartoztak az általános műveltséghez, hogy maga a fejedelem is írt és fordított e szakbavágó munkákat. Mikor visszatér, egy új aera kezdődik, a mely lekötvén és elfoglalván a kedélyeket: nagy áldozatai, nagy híre s egy országos nyomda- és betüöntő-műhely iránt táplált nagy tervei többé már nem tudják az általános érdeklődést fölkelteni.

Ilyenek voltak a külső körülmények, a melyek ugyan fölötté lehangolhatták a — műveiből ítélve — nagyon érzékeny, könnyen sérthető s a sokat dolgozó emberek módjára: izgatott és ideges természetű Tótfalusit, — de ez akadályok általában mégis csak fokozólag hatottak tetterejére s csak küzdeni kényszeríték, a mitől pedig ő sohasem írtózott.

A mint azonban Kolozsvárt megtelepszik s bibliáját terjeszteni kezdi, újból lábra kap róla a régi hír, hogy t. i. a szöveget meghamisította. Nyíltan azonban még senki sem meri a szemébe mondani, de a háta mögött annál jobban terjesztik. A közönség nagyon könnyen meggyőződhetett volna ugyan a vád alaptalanságáról, mert a biblia elé nyomatott előszóban érthetően és röviden el van mondva, hogy az egész újítás a Károlyi-féle szöveg némely érthetetlen helyeinek a héber és görög szövegből való kiigazításában; a versek helyes megszaggatásában; a könyvek és részek u. n. „summázás“-ainak megrövidítésében — s végül az ezer számra menő sajtó-

hibák s a következetlen helyesírás megjavításában áll. Ugyde a nagyközönség akkor sem igen szeretett maga meggyőződni valamiről, hanem sokkal szivesebben hallgatott az információkra. A jelen esetben pedig az információk a kolozsvári ref. papoktól és professzoroktól származtak, élükön Tsepregi T. Mihály pap és Némethi Sámuel kollégiumi professzorral.

E dolognak természetesen okai és előzményei is vannak, a melyek szintén nem mellőzhetők.

A fennevezett tudósokat ugyanis a Tótfalusi bibliájában a helyesírás megváltoztatása és a Károlyi-féle fordításon tett korrekciók sértették, de korántsem azért, mintha ezek helyességéről ők maguk is meg nem lettek volna győződve, hanem azért, hogy egy „vasműves“ — a mint Tótfalusit gúnyosan nevezték — ilyesmire vállalkozni merészel. Még ingerültebbek lettek akkor, midőn tapasztalták, hogy Tótfalusi a nyomdájából kikerült műveken olykor-olykor itthon is teszen egy-egy stylaris vagy nyelvészeti javítást. Némethi Sámuel professor pld. még. azt is érzékenyen veszi tőle, ha a sajtóhibákat kijavítja, s szemébe mondja neki, hogy „Nem szeretem a tudós Typográfust.“

Tótfalusi azonban másként vélekedett. Sokoldalúsága és tudományos készsége lehetővé tették, hogy ne csak mesterember és egyszerű nyomdász legyen, a ki nem bajlódván a szöveggel, gépiesen szedi az egyik betűt a másik mellé; hanem egyszersmind tudományosan képzett olvasó is, a ki munka közben gondolkozik, bírál, töpreng, refleksiókat tesz, — sőt a hol szükségesnek látja, még: javít is.

Az ő korában ezért inkább még örvendeniök kellett volna a szerzőknek, mert hiszen akkor az egyes nyomdákban nem voltak korrektorok s a kisedett szöveget sem lehetett annyiszor és olyan könnyen elküldözgetni a távolabb lakó szerzőkhöz.

A kevésbé felfuvalkodottak csakugyan jó neven is vették tőle, ha a sajtóhibákon kívül néha a saját figyelmetlenségökből származó lényegesebb tévedéseket is kijavítá. Páriz-Pápainak egyik munkájában pld. a cím így hangzott: *Az úri méltósággal és azt virtusokkal nyomozó* etc. Tótfalusi észrevette, hogy itt hiányos az értelem s betoldotta a „méltósággal“ után a „fényes“ szót, miáltal a mondatnak teljes értelme lőn. „Többször is azelőtt tselekedtem én így

az ő kegyelme írásival“, — írja „Mentségé“-ben. „Igaz dolog, hogy mikor a' Monodia Apafianát tsinálta ő Kegyelme, melyek elég rendes Versek voltak: tsak megizentem ő kegyelmének az *errorokat*, melyeket benne *deprehendáltam* 's maga *corrigálván*, azt írja nékem: „*Bezzeg az ilyen Typographust szeretem én!*“

Tótfalusi büszke is erre és a hasonló nyilatkozatokra s egész önérzettel hivatkozik Mentségében több helyütt reájok, felsorolván a sok iskolát, a melyeket végzett s a melyek mintegy jogot adnak reá, hogy „ne tsak azt a bakkot nyúzza, a melyet azelőtt.“

Igen jellemző azonban a többi tudósok nagy részének szellemére és fölfogására nézve az alábbi pár történet.

Összegyűjté egyszer Tótfalusi a papokat és professorokat azon czélból, hogy az akkori három erdélyi kollégium közmegegyezésre jusson a „*Classicus Authorok* iránt, *corrigálják* kivált a *Grammaticat* mely igen *vitiose* vagyon.“ A jelenlevők átlátták, hogy úgy a *Grammatica*, mint az egyes szerzők művei a sok utánnyomás és lelki-ösmeretlen korrekció következtében hemzsegnek a hibáktól; ígérték is, hogy kijavítják és új kiadást rendeznek sajtó alá, — de aztán mégsem csináltak semmit.

Végre is Tótfalusi végzi el a munkát sok fáradsággal és nagy utánjárással, de mikor egy tanuló a nyilvános vizsgálaton, a melyen Tótfalusi is jelen volt, az új Grammatika szerint mond el egy szabályt, Némethi professor rákiált és kényszeríti, hogy a régi, hibás szerint feleljen.

Ehhez hasonló eset az is, midőn Szatmári professor a *Catechesis* nyomatása alkalmával egy néhány javításért így támadja meg: „Soha sem kellene affélékkel bébelődni, ha rosszszúl volnának is a *Locusok* 's egyebek, tsak tanulná affelől a gyermek: hiszem osztán, ha felnő, észre veszi, hogy nem úgy vagyon ez, vagy amaz, és osztán jól megtanúlja.“ „Ez tsak olyan“, — feleli rá Tótfalusi, — „mintha valaki a' gyermeket arra tanítaná, hogy a hattyu fekete 's a holló fehér, hiszem ha felnő, észre veszi, hogy nem úgy van, és igazán meg tudja.“ (Mentsége.)

Ime, ilyen gondolkodásuak voltak a Tótfalusi ellenfelei és ilyen-szerű előcsatározások vezették be az ő legnagyobb és a maga részéről is a legfontosabbnak tartott küzdelmét; azt t. i., a melyet bibliája védelmére folytatott.

Az első nyílt támadás ez ellen a keresdi útban történt, hová Tótfalusi a Némethi Sámuel és talán a Tsepregi társaságában ment a Bethlen Elek temetésére. Számításom szerint (mert pozitív adatokhoz eddigelé még nem juthaték) ez 1697-ben lehetett. Útközben a többek közt a Tótfalusi bibliája is szóba jöven, „egyik ő kegyelmek közül“, a mint Mentségében panaszolja, „azt mondja: Énnekem Istennek hála, Jansonius nyomtatta Bibliám vagyon. A másik ezt: Én szert nem tehettem mindedig arra; hanem ezzel kellett túrnöm. A harmadik: Énnekem is vagyon ugyan, de a' hét esztendőől fogva én bizony nem is olvastam.“ Tótfalusi érzékenyen feljajdul e sértegetésekre. „Melyiknél mi lehetett ellenem mérgesebb szó?“ kérdi Mentségében. „Mind a két hazára támasztom, hogyha nem nagy, én-gem fojtogató méltatlanság vólt-é szemembe ollyakat hallanom.“

Ez útban még több sérelme is történik s ellenfelei ekkor lépnek föl nyíltan, de a legnagyobb és legérzékenyebb ez, mivel egész élete küzdelmeinek és ámbicziójának eredményét támadja meg. Ezért hazaérkeztekör rögtön hozzá is lát és kiadja bibliájának s az abban követett helyesírásnak védelmére a következő czimü latin munkát: *Apologia Bibliorum Anno 1684. Amstelodami impressorum, ut et Orthographiae in iis observatae, in tres partes divisa: I. Epistolam Apologeticam, in qua ut plurimum tractatur de alterationibus quibusdam, quae in ea editione contigerunt, earumque generibus, cum exemplis. II. Catalogum vocum ibi omissarum, hic restitutarum, ubi interim signantur (duntaxat) loca de necessariis mutationibus, vel aliis difficultatibus. III. Ratiocinationem de Orthographia eo modo instituenda. Ad multorum praepudicia de iis concepta medendum cum coactione a nobis invisis expressa. Per Nicolaum Kis de M. Tótfalu. Claudiopoli Anno 1697. Kis VIII-adr. 118 számozatlan lap.*

Minket ez alkalommal főként a mű III-ik része érdekel, a melyben azon nyelvészeti és helyesírási elvek vannak kifejtve, a melyeknek alapján bibliáját nyomtatta.

E nagybecsü értekezés már 1684-ben ki volt dolgozva, valószínűleg azért, mivel az országos biztos zaklatásai sejtették vele, hogy egykor igazolnia kell magát, másfelől pedig azon munkatársaival is meg kelle ösmertetnie elveit, a kik a korrekcióban segédkeztek neki. Hogy az ellenében már akkor fölmerült vádakát illetékes helyen eloszlassa, úgy az Apológiának, mint a helyesírási résznek kéziratát

elküldé Tofeus Mihály püspöknek. Ez azonban — mint az Apologia előszavában írja — nem sokkal ezután meghalt és utána jóltevője és barátja: Horti István lett az erdélyi püspök. Horti elolvassa védelmét és aggodalmait s egy levélben, a melyet Dézsi Mártonnal együtt írnak alá, a többek közt így vigasztalja Tótfalusi: „Tsuda volna inkább, ha oly nagy jóságos tselekedet sok és nagy akadályok nélkül menne véghez.“ Talán e megnyugtató levélre czéloz Mentségében Tótfalusi, midőn az Erdélyből felküldött biztos zaklatásainak elbeszélése után így folytatja: De nem sokára jött Erdélyből a vigasztaló hir s én munkámat cum Triumpho bevégezém etc.

Elég tehát, hogy, ez önigazolása után megnyugodott s az Apologia az Orthographiával együtt kéziratban maradt, mivel a keresdi útban történetekig nem volt többé nyíltan és leplezetlenül megtámadva bibliájáért. Különben is nyelvészeti és helyírásai elveit két tanítványa és egykori ámsterdami dolgozó-társa hirdette már az ország két nagy-hírű tanintézetében: Tsétsi Sárospatakon, Kaposi pedig Gyulafejérvárt.

A keresdi útból azonban visszatérve, újból elővette rég pihenő kéziratát s egy kissé kibővítve és átdolgozva — a mint már fennebb érintve volt — 1697-ben világra bocsátá.

Mellőzve tehát ezúttal az Apologia I-ső és II-ik részét, az alábbiakban kizárólag csak a III-ikat ösmertetem.

Az első pár sorban arra hivatkozik, hogy már előtte igen kitűnő férfiak foglalkoztak a nyelv természetének vizsgálatával, mint Pázmány Péter, Molnár Albert, Geleji, Medgyesi Pál, Apáczai stb. Ő természetesen főként a nyomdász szempontjából állítja össze szabályait és megfigyeléseit, mert műveiben több helyütt kifejezett meggyőződése, hogy a nyomdásznak tisztában kell lennie azon nyelv természetével és helyírásával, a melyen dolgozik.

A szavak helyes leírásában két főelv vezet, u. m. az „euphonia“ és a szavak gyökerének lehetőleg tisztán való megőrzése. „Euphonia“ vezet pld. az ilyenekben: *babbal, renddel, csúffal, szaggal* stb. hol a *val-vel* rag. (a mit ő postpositionnak nevez) első betűje a jóhangzás kedvéért olyan mássalhangzóvá lesz, mint a minővel az illető szó végződik.

A legelső szabályt az alany és állitmány egyezésére adja és kikél az ilyen használat ellen: *Embereknek szokása, Angyaloknak se-rege, Juhoknak nyájja*, e helyett, hogy: *Embereknek szokások, An-*

gyaloknak seregek, mivel az előbb idézett kifejezések csak akkor lennének helyesen alkalmazva, ha az alany is egyes számú lenne, mint pl. *Ember szokása*.

Azután a személyes névmásokról beszél, igen érdekesen fejtegetvén a kapcsolatot köztök és a birtokos személyragok között. Az *enyém m*-je szerinte meg van ebben: *szolgám*; a *tiéd d*-je a *szolgádban*; a *mienk nk*-ja a *szolgánk*-ban etc. Erről egyszersmind eszébe jut megróni a következő használatot: *Megmossák azoknak lábokat*; *Tanítsák meg az ő fiaikat*, mivel *lábok* és *fiok* itt nem elvontan vannak használva, következésképpen tehát *lábaikat* és *fiákat* kell írni.

A következő fejezet a kiejtés meg a leírás közötti különbségeket tárgyalja találóan megválasztott példákkal és helyen-helyen igen jó humorral. Erre vonatkozó fejtegetéseit Apáczai, Geleji és Pázmány műveire alapítja, mint a kik nemcsak kiváló stylisták, hanem egyszersmind nyelvtudósok is valának. Már itt hangsúlyozza, hogy a leírásnál a szavak gyökerét is mindig tekintetbe kell venni.

Az ilyeneket pld. mint *mondja*, *látja*, *akarátja*, jóllehet a kiejtésben: *mongya*, *látytya* és *akaratytya* hangzik, még sem úgy kell leírni, mivel a nyelvtanilag kikeresett gyökér: *mond*, *lát* és *akarat* s ezekhez illesztendőek a ragok. A ragoknak a törzshöz való hozzájárulásáról és az itt előfordulható különféle esetekről igen részletes fejtegetést ad, miközben szellemesen polémizál azok ellen, a kik a leírásban főként a kiejtést tartják szem előtt, mert hiszen az egyes szavakat a különböző vidékeken más- és másféleképpen ejtik ki. Ezt pld. hogy: *Ő nagysága Kegyelmednek szolgálatját izente s a báránt megküldte* a kiejtés szerint így kéne leírni: *Kiendnek szóálatját izente 's a' báránt mekkütte*. E módszer szerint a mellett, hogy a legtöbb szónak a gyökere elveszne: egyöntetű helyesírás sem fejlődhetnék ki s ortográfia helyett állandóan kakográfia uralkodnék.

Ezek után áttér a *képzőkre* s legelőször a melléknevek alkotását mutatja be egy pár példában. Az *s* képzővel formáltatnak pld. *ruhá-s*, *balhá-s*, *erő-s*, *kapu-s* etc. Hiba tehát és nyelvtanilag ki nem magyarázható, ha valaki megkettőzteti az *s*-set és így ír: *lyukass*, *laposs*, *vizess*; vagy pedig, ha ragok is járulnak a szóhoz: *üressen*, *veressen*, *sebessen*. Még az *éppen-t* sem kell írni, mert e szó úgy származik az *an-en* hozzátételével az *ép-től*, mint a *szépen* a *szép-től*.

A következő és a hozzájuk hasonló szavak, mint: *haszálok*,

kapálok, szolgálók, sajtólok kivétel nélkül egy *l*-lel irandók, mert a gyökérbeu (kasza, kapa, szolga, sajtó) nem fordul elő az illető betű. Ellenben ezt, hogy beszéllek két *ll*-lel kell írni, mivel a beszéd-ből származik s tulajdonképpen így kéne lennie: beszéllek. Hallók, hallgatók és állók-ban a két *l* már a gyökérhez tartozik s ezért mindig két *l*-lel kell őket írni.

A középfok képzője a *bb*, mint pld. rövidebb, vénebb, gazdagabb, jámborabb. Felemlíti azonban, hogy sokan így írják: erősebb, hamissabb, hegyesebb etc. már pedig ha ez jó lenne, akkor a többi szavakat is következetesen így kellene leírni: röviddebb, gazdagabb, jámborabb stb.

Az elvont szavakat rendszerint *ság-ség*-el alkotjuk, mint *nagyság, kicsiny-ség, hosszú-ság, szép-ség*. Nem szabad tehát ilyen formán alkotott szavakat így írni: ditsőesség, illendőesség.

A VII-ik Regulá-ban éles megkülönböztetést teszen a *ba-be* és a *ban-ben* használata között, kimutatván, hogy a mily nagy hiba latinul ezt írni: *Ingrederere in domo*, vagy: *In pagum habitat*; — épp akkora hiba magyarul ez is: *Eredj a házban*; A *fabula* lakik. Ezzel kapcsolatos, hogy a *ban-ben* a szó végén soha sem irandó két *n*-nel — és nagy hiba az így ragozott szavak után még az *is* szócskát is kapcsolni ilyen formán: *városbannis, templombannis*.

Az *egy* szó leírásában szintén nagy következetlenséget tapasztal, mert némelyek *edgy*-nek, mások *eggy*- vagy *egygy*-nek írják, holott, a mint számos példákból és összevetésekből bebizonyítja, egyszerűen csak *egy*-nek kell írni.

Mintegy önkénytelenül merül föl ezekután Tótfalusi előtt a kérdés, hogy ha egy kis gondolkodással minden szó helyes leírását el lehet találni: honnan csúszik be mégis az igen tanult és tudós emberek írásaiba is annyi és oly könnyen elkerülhető hiba, mint: *prédikállók, szegénnyebb* stb? Ennek okát a következő szellemes hasonlattal magyarázza meg: *Sicut enim in Sideribus, si contingat aliqui cubi aliquam maculam in suo motu impediri et haerere, mox alia in eam impingens etiam haerebit, mox plures etc. et sic successu temporis tanta macula accrescit, ut totum sidus obtegat. Ita in linguarum usu facile potest unus aliquis errare, ab eo (praesertim si homo sit autoritate pollens) errorem accipiet alter, tum tertius etc.*

et consequenter in universam nationem dimanare potest abusivus et erroneus loquendi, atque (iuxta loquutionem) scribendi modus.“ Tovább folytatva a penna luxusának nevezi az ilyen leírást: *Apaffi, Bánffi, Samuel*; — és a kimondásának az olyat, midőn több betűt hangoztatunk a szükségesnél. Erre nézve az egyszeri enyedi diákok hozza fel példa gyanánt, a kitől ilyen latin olvasást hallott: *St. Paulli Apostolli Epistollae sont obscorae* etc. Hasonló módon származhatott a: *szollok, vízessebb-féle beszéd*mód is.

Végül fölemlíti, hogy rendszerint az indulatok is befolyásolják a szavak kiejtését, mert a haragos anya így fenyegeti meg gyermekét: *Bizzony megverlek!*

Ezek után még egy egész sereg megjegyzést közöl kortársai téves írásmódjára nézve.

Igy pl. megrója azt a szokást, hogy a parancsoló mód *d*-jét sokan elhagyván, így írnak: *Én ártatlan életemet őrizz meg; Ellen-ségeimet kergess el* etc.

Az *a* és *az* használatát is élesen megkülönbözteti és megmagyarázza, a mi igen fejlett nyelvérzékre mutat abban a korban, mert erre nézve még azután is nagyon sokáig zavar mutatkozik az egyes íróknál. Tótfalusi azonban még azt is határozottan kimondja, hogy tulajdon nevek előtt „*facile et eleganter carere possumus ea particula*“ — tehát ne mondjuk és írjuk e helyett: *Pál megdorgálá Pétert* így: *A' Pál megdorgálá a' Pétert*.

Tulajdonnevekben, még ha idegenek is, — szerinte — az *y*-nt *i*-vel kell helyettesíteni, mivel az *y* a magyarban csak a *g*, *l*, *n*, *t* lágyítására szolgál; egyebekre nézve pedig az *i* betű pótolja. Egyszerű *i*-vel irandók tehát az ily szavak is, mint *Babilon, Tirus, Illiria, Siria* stb.

Hasonló okokból a *c* helyett is mindig *k*-t; a *ph* helyett pedig *f*-et kell használni, valahányszor ebben az értelemben fordulnak elő, pl. *Kajafás, Publikánus, Kanaánbeli, Kapernaum, Pátriárka, próféta, Sofóniás* stb. A *ph* helyettesítése annyival is inkább szükséges, mivel az enyedi diákok az így leirt „*Paphus*“ helyett „*pap-hus*“-t olvasott, a mi nem is csoda.

Teljesen fölöslegesnek és szükségtelennek tartja a *th*-t is, mivel a magyar szavak gyökerében nem fordul elő. Egyszerű *t* betűvel írja tehát csak az ilyen szavakat: *Názáret, Betlehem* stb.

Ime, rövid kivonatban ez a Tótfalusi „Ratiocinationem de Orthographia“ stb. cz. munkájának menete és tartalma.

Az előzményekből kiviláglik, hogy e mű is csak egy része a megtámadóival szemben kibocsátott Apológiájának; inkább *önigazolás* tehát, mintsem rendszeres *nyelvtan*. Innen magyarázható meg rapszodikus szerkezete, hogy t. i. egyik tárgyról minden átmenet és előlegesen megállapított terv nélkül szökik át a másokra úgy, hogy a kis mű a maga egészében azt a benyomást teszi, mintha egy szellemes ember ötletei és reflexziói lennének összegyűjtve benne.

Ismétlem azonban, hogy neki soha sem volt szándékában tudományos magyar grammatikát írni és előtte más czél nem lebegett, mint hogy a bibliájában a kortársakétól eltérő és általa helyesnek gondolt írásmódot igazolja és támadóival szemben megvédelmezze.

Ugyhiszem, hogy ma, csaknem 200 év után, bátran igazságot szolgáltatathatunk neki, mert az általa hirdetett elvek túlnyomó nagyrésze ma már kétségbevonhatlanul el van fogadva és mai helyesírásunknak is alapjául szolgál. Toldi azt mondja róla a „Corpus Grammaticorum“ előszavában, hogy vele „kezdődik sajátkép újabb nyelvészetünk“.

Ezzel szemben Jancsó Benedek az 1881-iki „Figyelő“-ben közzölt nyelvtörténeti tanulmányaiban azt állítja, hogy Tótfalusi csak a helyesírás szabályaival foglalkozott s munkája nem nyelvtudományi dolgozat, a miért nem is tárgyalja bővebben.

Részemről e kérdésre vonatkozólag határozottan a Toldi nézetéhez csatlakozom, mert igaz ugyan, hogy a főczél nála mindig a helyesírás, de mikor az egyes szavak leírási módját magyarázza: egyszersmind grammatikailag is elemzi őket; kikeresi gyökereiket; vizsgálja a képzők és ragok természetét s olyan általános szabályokat ad, melyeket bátran nevezhetni grammatikai definícióknak.

A mi ezek után a kérdés polémikus részét illeti, az ismertetett munka egyszersmind befejező momentuma gyanánt tekinthető azon elkeseredett harcznak, melyet a Tótfalusi ellenségei az amsterdami biblia helyesírásáért indítottak. Oly érthetően és meggyőzőleg vannak ebben indokolva az egyes állítások, hogy nehezen vállalkozhatott volna valaki a kortársak közül megezáfolásukra. Azonban senki sem is gondolt erre, hiszen láttuk a Szatmári meg a Németi professorok eseteiből, hogy a saját rideg önzésükben elmerülve még a legeggy-

szerűbb igazságot sem engedték közel férkőzni magukhoz. Tótfalusi talpraesett önigazolása tehát nem hogy meggyőzte volna őket, hanem még inkább felbőszíté. A gyűlölet természetesen annál nagyobb volt az ő részükről, mentől inkább tapasztalták, hogy Tótfalusinak igaza van. Miután azonban ellen-argumentumokat nem hozhattak föl, minden erejükkel arra törekedtek, hogy ne csak a Tótfalusi gyűlölt személyét, hanem *munkáit* is megsemmisítsék, mint a melyek az utókor előtt a saját gyengeségüket bizonyíthatnák.

Erre indul meg aztán az a kétségbeesett hajsza Tótfalusi ellen, a melyet e sorok bevezető részében említék, de természetesen nem az irodalomban, hanem — a mint az ily ellenfelekhez illik — csak a kulisszák mögött.

CSERNÁTONI GYULA.